

JÁN SABAKA

AKTUÁLNE PROBLÉMY Z TEÓRIE VYUČOVANIA ZEMEPISU

Ján Sabaka: Topical Problems from the Theory of Teaching Geography. Geogr. Čas., 27, 1975, 2; 11 references.

To the most topical problems of school geography the author places the problems of modernization of teaching content and of direction of educational process, mainly of school activity of pupils. With the change of content also teaching methods must be changed. In geography it is necessary to concentrate on an election of such kinds of knowledge, which have a standing value for the further self-education and at the same time to use such methods, which call for a separate work of pupils. The teacher of geography must be acquainted perfectly not only with the special problems of the subject, but according to burdensomeness and content filling he must be able to choose properly and use the most suitable method in the interest of the most effective filling-up educational aims within the respective geographical subject.

Medzi najaktuálnejšie problémy nášho školského života, okrem prípravy novej koncepcie československej školskej sústavy, ešte stále patria otázky modernizácie výchovno-vzdelávacieho procesu na všetkých typoch a druhoch škôl. Pri vyučovaní zemepisu ide jednak o modernizáciu obsahu, kde kladieme dôraz na výchovné a vzdelávacie ciele, a jednak o modernizáciu riadenia učebného procesu, najmä učebnej činnosti žiakov, aby táto bola vždy účelná, aby viedla k určitému cieľu.

Požiadavka modernizácie vyučovania zemepisu si vyžaduje realizáciu celého komplexu pedagogických opatrení, ktoré sa týkajú jednak zmeny obsahovej stránky zemepisného vzdelávania (t. j. problematika výberu a usporiadania učiva) a jednak používania metód a foriem vyučovania zemepisu.

Obsahová stránka zemepisného vzdelávania musí vychádzať zo štruktúry súčasných zmien v geografickej vede. Zmeny v geografii sú predovšetkým v tom, že sa premenila z opisnej vedy na konštruktívnu, zaoberajúcu sa krajinou sférou, teda životným prostredím človeka, že sa prešlo od štúdia prírodných krajín k štúdiu kultúrnych krajín značne pozmenených človekom a k štúdiu vzťahov prírody k ľudskej spoločnosti v priestore a čase, pričom sa osvojili moderné metódy štúdia, najmä systémová teória prírodných a sociologickoekonomických geosystémov, teória obehov hmoty a energie v krajinnej sfére, ako aj prognóza vývoja krajinnej sféry. Tieto zmeny musia viesť k premene doterajšieho deskriptívneho encyklopedického vyučovania zemepisu, k chápaniu zákonitých vzťahov v krajinnej sfére a k logickému geografickému mysleniu.

Treba povedať, že čo sa týka obsahu, naše terajšie, ale aj predošlé učebnice zemepisu majú veľa nedostatkov, a to z hľadiska odborného výberu obsahu, ale aj didaktického spracovania. Dosiaľ sme ešte nedospeli k vedecky podloženej sústave zemepisného vzdelávania na základnej a strednej škole, ani k zodpovednému výberu základného obsahu učiva pre jednotlivé druhy a typy škôl. Máme síce po ruke kusý a všeobecný materiál z nedávnej diskusie o obsahu zemepisného vzdelávania na našich základných a stredných školách, ktorá prebiehala na stránkach časopisu Zemepis ve škole (roč. 1967—1970) a priniesla mnoho podnetných návrhov na skvalitnenie obsahu zemepisného vyučovania. Tento materiál je však bez výskumu, bez experimentu, vychádza viac-menej iba zo skúsenosti jednotlivých autorov a pohľadov odborníkov-geografov, preto môže síce slúžiť ako podkladový materiál (iste ho využijú aj autori pri písaní nových učebníc zemepisu), ale nie ako hodnotiaci, pretože jeho analýza i zhodnotenie chýbajú.

Výchovný a vzdelávací cieľ každého predmetu sa premieta do vyučovacieho procesu cez obsah vyučovacích predmetov a realizuje sa pomocou metód. Každú poznávaciu činnosť žiaka vo vyučovacom procese vedie učiteľ pomocou metód. Trvalé osvojenie si základov zemepisu, rozvoja poznávacích schopností žiakov a ich príprava na život, na prácu vo veľkej miere závisí od vyučovacej metódy. Metóda je jedným z najdôležitejších aktivizujúcich prostriedkov riadenia vyučovacieho procesu. Môžeme ju pokladať za jeden z rozhodujúcich faktorov ovplyvňujúcich efektívnosť vyučovania, a preto si myslíme, že zlepšenie vyučovania zemepisu na našich školách, najmä pre dosiahnutie cieľa, ktorý školská geografia má, závisí veľa, a to snáď aj v prvom rade od vhodného použitia vyučovacej metódy, formy i prostriedkov. So zmenou obsahu, s novým poňatím obsahu geografie menia sa aj metódy a sústava metód vyučovania zemepisu na všetkých typoch škôl.

Pri vyučovaní zemepisu musíme používať také metódy, ktoré napomáhajú rozvoj myslenia a tvorivú činnosť žiakov a naučia schopnosti riešiť teoretické i praktické problémy. Pri vyučovaní zemepisu má učiteľ sústrediť pozornosť predovšetkým na prácu a činnosť žiaka, pritom učiteľ má vyberať také metódy, formy i prostriedky, pod vplyvom ktorých sa už žiak neodsúva do úlohy pasívneho diváka, ako to bolo v starej škole. Moderná škola žiakovi dáva viac času na samostatnú a tvorivú činnosť, na riešenie problémových úloh, na prácu s učebným textom, pracovným zošitom alebo programovou učebnicou, na prácu s mapou, s doplnkovou a príručnou literatúrou. To všetko podstatne mení postavenie žiaka na vyučovaní, na čo musí pamätať aj učiteľ, ktorý vyučuje zemepis.

Skúsenosti z prieskumu uplatnenia didaktických testov zo zemepisu v ZDŠ pre 6., 7. a 8. ročník, ktoré sme vypracovali, vydalo Psychodiagnostické vydavateľstvo v Bratislave roku 1972, nás presvedčili, že mnohí učitelia zemepisu ZDŠ si ešte neuvedomili požiadavku, že vedomosti žiakov musia prekročiť hranicu púheho pojmového poznania a musia dospieť k pochopeniu genézy geografických javov a vzťahov i k praktickej aplikácii geografických poznatkov.

Dnes už na našich školách pri vyučovaní zemepisu nestačí zemepisné javy iba opisovať, treba ich za aktívnej účasti žiakov riešiť a im ich vysvetľovať v mnohotvárných súvislostiach, najmä v procese vzájomného pôsobenia prírody a spoločnosti, treba si ich všímať a aplikovať priamo v prírode, v teréne, na mape, v životnom prostredí človeka, ktoré nám pomôže žiakov naučiť zemepisne mys-

lieť, a preto jedným z hlavných cieľov vedeckého ponímania teórie vyučovania zemepisu a zemepisného vzdelávania vôbec je naučiť žiaka zemepisne myslieť, čo predpokladá, že učitelia do pedagogického procesu musia zaradiť takú učebnú činnosť žiakov, ktorá by bola efektívna a ktorá by zvyšovala aktivizáciu vyučovania zemepisu. Rozvoj aktivity a samostatnosti žiakov je nevyhnutnou podmienkou rozvoja ich zemepisného myslenia a prípravy do života.

V súlade s májovým plénom ÚV KSČ z roku 1974 o vedeckotechnickom rozvoji aj v zemepise bude sa potrebné sústrediť na výber a didaktické spracovanie takých poznatkov, ktoré majú pre ďalšie samovzdelávanie trvalú hodnotu (potrebné pre neustále zvyšovanie odbornosti) a ktoré budú priam navádzaf k osvojeniu si metód samostatnej práce. Pritom, pravda, nemožno zabúdať na výchovnú hodnotu vybraných poznatkov. Z tohto hľadiska treba skúmať a prepracovať tradičné metódy i formy vzdelávania v zemepise, pričom treba veľmi pozorne premyslieť, ako dať žiakovi požadované vedomosti tak, aby nebol preťažený, aby bol schopný tvorivo a geograficky myslieť.

Ak sa v minulosti kládol dôraz na pamäťové osvojovanie si systému hotových poznatkov a záverov, je pochopiteľné, že takémuto chápaniu učiva zodpovedali aj dogmatické, prevažne verbálne metódy. Ak dnes zdôrazňujeme a žiadame od vyučovania zemepisu, aby viedol žiakov predovšetkým k samostatnému zemepisnému mysleniu, k aktívnej a tvorivej činnosti, tomuto novému chápaniu sa musia prispôbiť nielen obsah a výber učiva, ale aj charakter metód. Sú to otázky, ktoré by mali byť predmetom záujmu nielen učiteľov-zemepiscov, ale aj odborníkov geografickej vedy. Na vysokej úrovni, za účasti vedeckých pracovníkov, by sa mali organizovať podujatia, ktoré by sa stali účinným a cielavedomým pomocníkom vo vzdelávacej práci učiteľov zemepisu.

Systémový prístup pri vyučovaní zemepisu si vyžaduje vypracovanie pomocných kníh a príručiek pre učiteľov. Je potrebné počítať s tým, že terajší učitelia zemepisu nie sú dostatočne pripravení na vyučovanie progresívnej geografie a nemajú dostatok materiálov na rozšírenie svojich poznatkov zo systémovej teórie, teórie krajiny, teritoriálnej diferenciacie a životného prostredia.

Pri vyučovaní zemepisu používame rôzne metódy. Ak prameňom poznatkov je živé slovo učiteľa, resp. žiakov, hovoríme o metóde slovného vyučovania, ktoré má viac variácií (rozprávanie, vysvetľovanie, prednáška, rozhovor, diskusia). Ak prameňom poznania je učebnica, vedecká alebo doplnková literatúra a pod., hovoríme o metódach práce s textom. Učebná činnosť založená na použití kartografického alebo číselného materiálu patrí k metódam práce s kartografickými pomôckami, resp. s číselným alebo s grafickým materiálom. Práce v teréne sú charakteristickým znakom metódy zemepisného pozorovania, ktoré zaraďujeme k názorným metódam, ku ktorým patrí aj demonštrácia názorných pomôcok rozličného druhu. Prácu s kartografickými pomôckami, s číselným a grafickým materiálom, ako aj praktické metódy môžeme považovať za metódy, ktoré sú pre vyučovanie zemepisu špecifické. Ostatné metódy sú určitým spôsobom prispôbené podmienkam zemepisného vyučovania.

Školské zemepisné vyučovacie metódy majú veľa spoločného s výskumnými metódami, ktoré sa používajú v geografickej vede. Napríklad pre geografickú vedu majú veľký význam komplexný výskum, pozorovanie, mapovanie, kabinetné práce (náčrty máp, zostrojovanie grafov, profilov), analýza číselných údajov. Aj v školskom zemepise je dôležité pozorovanie, práce s mapou a s číselnými údajmi, a preto geografické výskumné metódy sa odrážajú v systéme

zemepisných vyučovacích metód. Aby si žiaci uvedomele osvojili základy zemepisu, treba ich prehľadne oboznámiť so základnými vedeckými metódami geografie.

Každá zemepisná vyučovacia metóda má svoje charakteristické zložky, osobitný spôsob vedenia hodiny, učivo pre žiaka a špecifickosť procesu osvojovania si vedomostí. Ak učíme žiakov o spôsobe života ľudí v povodí Nílu, použijeme metódu slovného vyučovania – rozprávanie; ak sa žiaci učia o nížinách, pahorkatinách a pohoriach, použijeme iný spôsob, napr. vysvetľovanie podľa obrazu alebo náčrtu; ak chceme žiakov priviesť k samostatným záverom, použijeme zemepisnú diskusiu. Menej sa na ZDS používa prednáška. Pri vysvetľovaní nového učiva učiteľa zemepisu najčastejšie používajú rozhovor, pomocou ktorého učiteľ privedie žiakov k novým pojmom alebo upresní pojmy, ktoré si žiaci nesprávne osvojili. Inou, v zemepise veľmi dôležitou metódou, používanou najmä v teréne, je pozorovanie. Pre aktívne myslenie sú veľmi dôležité práce s mapou, glóbusom, obrazom alebo s filmom.

Učiteľ musí metódy na hodinách zemepisu neustále meniť, aby sa jeho vyučovanie nestalo jednotvárnym. Vzhľadom na konkrétne podmienky vyučovacej hodiny treba voliť najvhodnejšiu metódu. Učiteľ zvyčajne používa viac metód, a to v rôznych kombináciách. Vyučovanie pri striedaní metód je živšie a udržava záujem žiakov, čím sa zvyšuje ich aktivita. Pri vyučovaní zemepisu učiteľ musí mať vždy na zreteli, že k aktivizácii (tvorivej činnosti) žiakov môže dôjsť za určitých predpokladov. Aby žiak mohol premýšľať a riešiť nastolené situácie v zemepisnom učive, musí sa postupne naučiť praktickým prácam so zemepisnými materiálmi (mapou, glóbusom, buzolou, diagramami, grafmi, tabuľkami atď.), vyučovanie musí mať problémový charakter a pritom treba používať vhodnú motiváciu k povzbudeniu aktivity žiaka (provokáciu k mysleniu alebo zaujatie pre riešenie problému). Prihliadajúc na tieto predpoklady aktivizácie žiakov učiteľ musí použiť najvhodnejšiu učebnú metódu vzhľadom na preberanú tému zemepisného učiva a vzhľadom na vyspelosť žiakov.

Efektívne riadenie vyučovacieho procesu vyžaduje, aby učiteľ dokonale poznal odbornú problematiku predmetu, ktorý vyučuje, a aby aj podľa obťažnosti a obsahovej náplne vedel správne zvoliť a použiť najvhodnejšiu metódu, a to v záujme čo najefektívnejšieho splnenia výchovno-vzdelávacích cieľov prebranej tematiky. Úlohou učiteľa zemepisu je nájsť a využiť najvhodnejšiu metódu i najvhodnejšie prostriedky ako najpriateľnejšie, najzrozumiteľnejšie a súčasne najefektívnejšie a za aktívnej účasti samých žiakov im vysvetliť geografické poznatky a javy, ako im priblížiť geografickú skutočnosť a objasniť geografické vzťahy v súlade so zásadami vedeckosti a s ich intelektuálnou úrovňou.

Každá zemepisná vyučovacia metóda má svoje charakteristické zložky, osobitný spôsob vedenia hodiny, učivo pre žiaka a špecifickosť procesu osvojovania si vedomostí. Jedny vyučovacie zemepisné metódy aktivizujú viac pamäť žiakov, iné zasa myslenie, vnímanie, city a pod. Každá metóda má svoju osobitosť, svoje kladné i záporné stránky, každá z nich ináč rieši vzdelávacie a výchovné úlohy učebných osnov. Jedny metódy napríklad vo veľkej miere pomáhajú utvárať si zručnosť pracovať s mapou, iné rozvíjajú pozorovacie schopnosti a ďalšie reč žiakov. Všetko toto poukazuje na to, aby sa používali rozličné metódy. Skúsenosti mnohých učiteľov zemepisu potvrdzujú, že iba tvorivé kombinovanie metód umožňuje žiakom dosiahnuť pri osvojovaní si vedomostí a pri formovaní zručnosti a návykov lepšie výsledky. Preto na tvorivé kombino-

vane zemepisných vyučovacích metód treba hľadiť ako na jeden z hlavných prostriedkov pri prestavbe vyučovania zemepisu — pri modernizácii vyučovacieho procesu.

Nastolili sme niektoré problémy zamerané predovšetkým na aktivizáciu učebného procesu, a to pomocou použitia najvhodnejšej učebnej metódy vzhľadom na preberanú tému zemepisného učiva a vospelosti žiaka. Nehovorili sme o možnosti využívania najrôznejších pomôcok pri aktivizácii činnosti žiakov vo vyučovacom procese. V tejto súvislosti treba spomenúť, že mnohí naši učitelia sa domnievajú, že zvýšenie aktivity žiaka možno dosiahnuť iba pomocou moderných audiovizuálnych pomôcok (film, diapozitívy, televízia a pod.). I keď nepopierame význam týchto moderných pomôcok pre zvýšenie celkovej aktivity žiakov vo vyučovacom procese, domnievame sa, že používanie týchto pomôcok je obmedzené. Podľa našich skúseností zvýšenie aktivity žiakov môžeme dosiahnuť tiež vhodným využitím základných učebných pomôcok, medzi ktoré v zemepise patria učebnica, mapa a glóbus. Funkciu týchto základných učebných pomôcok i prácu s nimi pri vyučovaní zemepisu rozoberáme v našich príspevkoch v *Geografickom časopise*, roč. 25, č. 3 a v ročníku 26, 2.

Ak pri vyučovaní zemepisu zdôrazňujeme kvalitu poznatkov a máme žiaka naučiť metóde, ako sa ďalej vzdelávať, treba nám vyučovanie zemepisu zacieliť na všestranný rozvoj samostatnosti a iniciatívy žiakov, kde veľký význam má uvedomelé osvojovanie si vedomostí. Uvedomelosť a aktívnosť pri osvojení si vedomostí sú neoddeliteľne späté so samostatnosťou žiakov, ktorá je pri poznávaní dôležitou podmienkou nielen pre osvojovanie si vedomostí a zručností, ale aj pri formovaní presvedčenia o zásadách komunistickej výchovy. Je nevyhnutná pri úspešnom rozvoji rozumových schopností a nadania žiakov pri vyučovaní zemepisu, pri výchove k húževnatosti, vytrvalosti a k disciplíne.

Samostatnú prácu považujeme za jednu z foriem, ktorá sa používa pri rozličných metódach vyučovania zemepisu. Dôležitou podmienkou úspešného vykonávania samostatných prác je príprava špeciálne vypracovaných úloh, vymedzenie potrebného času na ich splnenie, postupné zvyšovanie náročnosti úloh a samostatnosti žiakov.

Ak sa nám nastolené problémy podarí realizovať v školskej praxi, prispějeme k modernizácii vyučovania zemepisu a zároveň aj k úspešnému splneniu výchovno-vzdelávacích úloh.

LITERATÚRA

1. BARBAG, J. a kol.: Metodika nauczania geografii, Warszawa 1966. — 2. GERASIMOVÁ, T. P., KORINSKÁ, V. A.: Metódy a formy organizácie vyučovania zemepisu, Bratislava 1972. — 3. DOUBRAVA, J.: Samostatná práca v zeměpise, Praha 1968. — 4. KNAP, J.: Podstata modernizace vyučování zeměpisu. Stud. geogr. 25, GÚ ČSAV; Brno 1972. — 5. Návrh učebních osnov geografie na vyšším stupni základní školy. ČSSZ, Brno 1974. — 6. PAPIK, M.: Niektoré problémy z oblasti teórie vyučovania zemepisu. Geogr. Čas., 23, 2, Bratislava 1971. — 7. SABAKA, J.: K osvojovaniu pojmov v zemepise na ZDŠ. Geografia, 2, Zborník PdF UK v Trnave. SPN, Bratislava 1972. — 8. SABAKA, J.: Funkcia mapy a práca s ňou pri vyučovaní zemepisu na ZDŠ. Geogr. Čas., 26, 2, Bratislava 1972. — 9. ŠUPKA, J.: Cvičení z teórie vyučovania zeměpisu, Brno 1970. — 10. TICHÝ, O., JANKA, J.: Metodika zemepisu, Bratislava 1964. — 11. Časopis Zeměpis ve škole, 15—18, Praha 1967—1970.

AKTUELLE PROBLEME AUS DER THEORIE DES GEOGRAPHIEUNTERRICHTES

Zu den aktuellsten Problemen der gegenwärtigen Schulgeographie gehören immer noch Fragen der Modernisierung des Unterrichtes. Die schnelle Entwicklung der geographischen Wissenschaft erfordert einerseits Änderung des Inhaltes der geographischen Fachbildung (Auswahl und Ordnen des Lehrstoffes), anderseits Änderung bei der Anwendung der Methoden und Formen des Geographieunterrichtes. Inhaltlich muss die geographische Fachbildung aus der Struktur der gegenwärtigen modernen Geographie ausgehen. Der bisherige deskriptive und enzyklopädische Geographieunterricht muss zu einem Unterricht werden, der zur Auffassung gesetzmässiger Beziehungen in der Landschaftssphäre und zum logischen Denken führt. Die Effektivität des Geographieunterrichtes kann nicht mehr durch die Menge des im Gedächtnis erhaltenen Lehrstoffes gemessen werden, sondern durch die Auffassungsfähigkeit, die Entwicklungsstufe des Denkvermögens und durch schöpferische Tätigkeit, als auch die Fähigkeit theoretische und praktische Aufgaben zu lösen.

Der Geographielehrer hat solche Methoden, Formen und Mittel zu wählen, die die selbständige Arbeit und Tätigkeit des Schülers fördern. Beim Geographieunterricht ist es ungenügend nur geographische Erscheinungen zu beschreiben, es ist notwendig unter aktiver Teilnahme der Schüler sie zu lösen und sie ihnen in vielförmigen Zusammenhängen zu erläutern, vor allem im Prozess der Wechselwirkung zwischen Natur und Gesellschaft. Es ist notwendig sie zu beachten und anzuwenden unmittelbar in der Natur, im Gelände, an der Karte, im geographischen Milieu, das uns helfen wird den Schülern das geographische Denken beizubringen. Es sollten vor allem solche geographische Kenntnisse geboten werden, welche einen dauerhaften Wert für weitere Selbstbildung haben, welche zur Aneignung von Methoden einer selbständigen Arbeitsweise führen werden.

Die Aufgabe des Geographielehrers ist, die bestgeeignete Unterrichtsmethode und Mittel zu finden, um den Schülern unter ihrer aktiven Beteiligung in maximal verständlicher Weise und zugleich am effektivsten geographische Erkenntnisse und Erscheinungen darzulegen, um ihnen die geographische Realität näher zu bringen, ihnen geographische Beziehungen, in Übereinstimmung mit den Grundsätzen der Wissenschaftlichkeit und mit ihrem Intelligenzniveau, zu erläutern. Hinsichtlich der konkreten Bedingungen der Unterrichtsstunde (des geographischen Themas) muss die bestgeeignete Methode gewählt werden, wobei die schöpferische Kombinierung geographischer Unterrichtsmethoden als eine der wichtigsten Mittel der Modernisierung des Unterrichtsprozesses anzusehen ist.

Übersetzt von A. Mišiková